

bitniejszych przedstawicieli tych wyznań – Józefa Rutskiego i Piotra Mohyły), a także wielkiego planu irenicznego zmierzającego do stworzenia trwałych zasad tolerancji religijnej między katolikami, protestantami i prawosławnymi. Orędownikami tej koncepcji byli: król Władysław IV, kanclerz Jerzy Ossoliński i kapucyn Walerian Magni.

Monografię zamykają podsumowujące uwagi na temat stosunków politycznych, gospodarczych i społecznych między Rzeczpospolitą a Zachodem i Wschodem. Polskie wydanie omawianej pracy uzupełnia posłowie Zofii Libiszowskiej, w którym oceniając dzieło A. Joberta pisze, iż Autor „odrzuca zdecydowanie wszelkie przejawy zawziętości, niesprawiedliwości i krzywdy społecznej, opowiadając się za porozumieniem i tolerancją”.

Książka stanowi ciekawą próbę całościowego ujęcia zagadnień dotyczących reformacji i reformy Kościoła katolickiego w realiach polskich. Dzięki niej, otrzymaliśmy przejrzysty wykład historii Kościołów i wyznań istniejących na obszarze naszego kraju, który to w sposób poważny wzbogaca naszą wiedzę i myśl naukową. Trzeba jednak zauważyć, że monografia nie pozbawiona jest błędów merytorycznych i dyskusyjnych sądów. Ponadto zauważa się niezrozumiałość tłumaczenia, które jest niekiedy dosłowne, przez co niezbyt poprawne stylistycznie. Trzeba też podnieść sprawę niezbyt dokładnej korekty tekstu książki, czego efektem są błędy drukarskie. Niemniej jednak należy wyrazić zadowolenie z faktu ukazania się tej pracy na polskim rynku księgarskim. Ze względu na prostotę i klarowność wykładanych w niej treści, rozprawa jest adresowana nie tylko do profesjonalnych badaczy, ale również do zwykłych czytelników. Wartość książki podnosi także wysoki poziom edytorski i bardzo staranna szata graficzna.

Roman Pelczar

Krzysztof S t o p k a, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1994, ss. 274, indeks.

Dotychczasowy stan badań nad problematyką szkolnictwa katedralnego w Polsce nie jest imponujący. Dopiero omawiana praca stanowi pierwszą próbę syntezy wiedzy o tego typu szkołach, w przeciwieństwie do wcześniejszych publikacji głównie o charakterze przyczynkarskim. Książkę oparto o bardzo bogaty zasób źródeł drukowanych i opracowań, wśród których bardzo licznie reprezentowane są publikacje obcojęzyczne. Na treść rozprawy składa się wprowadzenie, 10 rozdziałów (częściowo rozbitych na podrozdziały), zakończenie oraz indeks obejmujący nazwiska, miejscowości oraz godności i instytucje kościelne wymienione w tekście. Przypuszczamy, że z przyczyn niezależnych od Autora, monografii nie zaopatrzone w wykaz bibliograficz-

ny, co poważnie utrudnia korzystanie z przypisów oraz ocenę stopnia wykorzystania źródeł i opracowań.

Zasadniczo praca dotyczy szkół działających przy najstarszych kościołach katedralnych wspomnianej metropolii: w Gnieźnie, Poznaniu, Płocku, Wrocławiu, Krakowie, Włocławku, Lubuszu, Wilnie i Miednikach. Ich genezę i główne linie rozwojowe ukazał Autor w rozdziale I. Stwierdził, że najstarsze szkoły katedralne w Polsce powstały w okresie formowania się organizacji biskupstw (XI w.). Później zakładano je przy nowotworzonych siedzibach biskupów, w związku z powoływaniem do życia przy kościołach katedralnych kapituł kanonickich. Omówione szkoły kształciły głównie kleryków katedralnych (kanoników) i kler parafialny. W bardzo krótkim rozdziale drugim, Autor ukazał biskupów jako przełożonych szkół katedralnych. Ich uprawnienia wobec tych instytucji wynikały z prawa ordynariusza w stosunku do wszystkich instytucji kościelnych z terenu diecezji. Rozdział trzeci traktuje o mecenacie kapituł katedralnych, które w okresie wczesnośredniowiecznym organizowały wraz z biskupami nauczanie. Opiekę nad szkołą z ramienia kapituły sprawował jeden z jej członków, najczęściej scholastyk. Ingerencja kanoników w funkcjonowanie szkoły podyktowana była troską o jej stan materialny, chęcią niesienia pomocy ubogim scholarom itp. Kolejna partia książki poświęcona została scholastykom katedralnym, którzy początkowo pełnili funkcje mistrzów szkoły. Przy katedrach tworzone dla nich odpowiednie beneficja. Jednak początkowo zajmowali oni odległą pozycję wśród prałatów.

Problemom związanym z rektorami szkół poświęcono rozdział V. Autor zauważył, że już w XIII w. obowiązki wynikające z nauczania spadły na dotychczasowych nauczycieli pomocniczych, gdyż scholastycy zrezygnowali z osobistego prowadzenia zajęć z uczniami. Rektorzy byli zazwyczaj powoływani na to stanowisko bądź przez scholastyków, bądź przez całe kapituły. W wielu przypadkach funkcje rektorów stanowiły pierwszy szczebel w karierze kościelnej. W dalszej części tego rozdziału omówiono wymogi wynikające z cenzusu wykształcenia tych osób, ich sytuację społeczną i materialną oraz rozliczne obowiązki szkolne i pozaszkolne. Rektorzy zatrudniali i opłacali nauczycieli pomocniczych, do których zaliczano bakałarzy (lokatów), kantorów, sygnatorów i subsygnatorów. Ich działalność ukazano w kolejnej części pracy omawiając warunki zatrudnienia, obowiązki, pozycję majątkową i społeczną.

W rozdziale VII zwrócono uwagę na rolę lektorów teologii i prawa kanonicznego. Autor wyeksponował, m.in. ich tryb powoływania, funkcje i uposażenie. Lektoraty te dawały kandydatom do niższych stanowisk katedralnych i beneficjów parafialnych, możliwość podniesienia niskiej na ogół wiedzy, zdobytej w szkołach katedralnych. Autor podkreślił przy tym, że wspomniane lektoraty nie były organicznie związane z tymi instytucjami edukacyjnymi. Wiele miejsca poświęcono w pracy zagadnieniom odnoszącym się do progra-

mów nauczania. Zauważono, że niektóre szkoły katedralne pełniły także funkcje szkół parafialnych, gdyż prowadziły nauczanie elementarne. Zasadniczo jednak szkoły przy katedrach realizowały kształcenie na poziomie średnim. Nauka opierała się o autorów klasycznych i średniowiecznych. Kolejny bardzo krótki rozdział analizuje podstawowe metody nauczania: wykłady, ćwiczenia i dysputy. Ostatnia partia książki poświęcona została uczniom. Autor omówił ich wiek, liczebność, czas pobytu w szkole, skład społeczny, źródła utrzymania ubogich scholarów oraz udział uczniów w liturgii katedralnej. Rozdział ten zamknęły rozważania przedstawiające ówczesną drogę do wyższych święceń kapłańskich.

Ukazując zawartość omawianej książki pragnę także dodać kilka spostrzeżeń o charakterze krytycznym i uzupełniającym. Rozpocznijmy od uwag dotyczących tytułu, w którym stwierdzono, że tematem pracy będą szkoły katedralne w metropolii gnieźnieńskiej. We wprowadzeniu Autor sprecyzował zakres terytorialny zaznaczając, że jego badania dotyczyły najstarszych biskupstw metropolii gnieźnieńskiej oraz biskupstw litewskich (s. 7). Jednak w dalszych partiach monografii bardzo często wymieniano szkoły usytuowane w metropolii lwowskiej, jak również ukazano początki tej jednostki administracji kościelnej (np. s. 5, 16-17, 31, 73, 80). Dlatego, naszym zdaniem, Autor powinien albo, wspomnieć we wstępie o tym, że będzie nawiązywał do dziejów szkół z innego terenu, bądź zmienić tytuł rozszerzając zakres terytorialny do ziem całej Polski. Inna uwaga dotyczy sprawy tworzenia sieci szkolnej, której Autor poświęcił tylko kilka zdań (s. 16-17), nie ukazując dynamiki jej rozwoju, ani nie próbując ustalić choćby w przybliżeniu czasu ich powstania. Weryfikacji wymaga ponadto uwaga, iż „w źródłach spotyka się tylko nieliczne wzmianki o szkołach katedralnych we Lwowie i Przemyślu” (s. 17). Aby udowodnić, że tak nie jest, w tym miejscu zamieszczamy kilka informacji dotyczących szkoły przemyskiej. Na jej temat pisał dość obszernie J. Federkiewicz¹. Pierwsze wzmianki odnoszące się do tej instytucji zachowały się w księdze ławniczej Przemyśla i pochodziły z 1402, 1405, 1414 roku². Przymuszczałnie szkoła ta została powołana po 1390 r., w którym to roku nastąpiła oficjalna instalacja kapituły. W rozporządzeniu wydanym w związku z tym faktem, nałożono na kanoników obowiązek ciągłej nauki³. Nie wiadomo, kto sprawował nadzór ze strony kapituły nad szkołą przemyską. Mógł to być dziekan lub kustosz, gdyż te

¹ J. Federkiewicz, *Kapituła przemyska ob. łac.*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 12 (1912) nr 6, s. 199-215.

² *Księga ławnicza 1402-1445*, w: *Pomniki dziejowe Przemyśla*, wyd. J. Smółka, Z. Tymińska, Przemyśl 1936, s. 5, 11, 56.

³ Z. Budzyński, *Kultura umysłowa Przemyśla w okresie staropolskim*, „Rocznik Przemyski”, 22-23 (1983) s. 203. K. Stopka podał błędną datę powstania katedry – s. 17, przyp. 38.

kanonie powołano w pierwszej kolejności. Natomiast scholasterię ufundowano dopiero w 1600 roku⁴.

Z powyższymi informacjami koresponduje kolejna uwaga o charakterze polemicznym dotycząca stwierdzenia, że „szkoły katedralne były najstarszymi szkołami w diecezji” (s. 20). Być może, że takie stwierdzenie można odnieść do obszaru metropolii gnieźnieńskiej. Nie można natomiast tego zastosować do diecezji przemyskiej. Zachowane przekazy źródłowe pozwoliły wyciągnąć wnioski, iż najstarsza wzmianka odnosi się tu do szkoły parafialnej działającej już w 1380 r. w Sanoku. W tym samym mniej więcej czasie zorganizowano szkołę w Krośnie. Przepuszczamy, że szkoły w innych miastach mogły mieć również rodowód starszy od szkoły katedralnej w Przemyślu⁵.

Ponadto Autor bardzo lakonicznie omówił udział języka polskiego w procesie nauczania. Nie wykorzystał istniejących prac autorstwa, np. W. Taszyckiego, I. Zarębskiego i L. Słowińskiego⁶.

Chcemy również zwrócić uwagę na problemy metodologiczne pracy odnoszące się do przypisów, przy sporządzaniu których Autor nie przestrzegał zasady ich ujednolicania – np. w przypadku prac J. Ochmańskiego, A. Świerka, S. Chodyńskiego, B. Przybyszewskiego. Czyni to przypisy enigmatycznymi i powoduje trudności przy korzystaniu z nich.

Należy jednak podkreślić, że omawiana książka prezentuje wysokie walory poznawcze i można ją uznać za jedno z największych osiągnięć naukowych w aspekcie badań nad szkolnictwem kościelnym. Wyrażamy równocześnie nadzieję, że rozprawa ta w istotny sposób przyczyni się do stworzenia nowoczesnej i całościowej syntezy szkolnictwa w Polsce średniowiecznej.

Roman Pelczar

⁴ Budzyński, dz. cyt., s. 204.

⁵ *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, cz. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 202, nr 157; R. Pelczar, *Sieć łacińskich szkół parafialnych w ziemi przemyskiej i sanockiej od XIV w. do 1772 r.*, „Rocznik Przemyski”, 28 (1991-1992) s. 59-61.

⁶ W. Taszycki, *Obrońcy języka polskiego*, Wrocław 1956; I. Zarębski, *Rola języka polskiego w nauczaniu szkolnym w Polsce XVI wieku*, Wrocław 1955; L. Słowiński, *Nauka języka polskiego w szkołach Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Poznań 1978.